

ОСНОВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

MAIN FORMS AND METHODS OF MORAL EDUCATION OF CONVICTED PERSONS IN CORRECTIVAL COLONIES OF UKRAINE (END OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY)

У статті розглядаються основні підходи до організації виховної роботи у вітчизняних виправних колоніях кінця ХХ – початку ХХІ ст.; аналізується її нормативно-правове підґрунтя (Виправно-трудоий кодекс України (1970 р.); Кримінально-виконавчий кодекс України (2004 р.)) та методичне забезпечення (Методичні рекомендації з комплексного планування виховної роботи із засудженими (1975 р.), «Положення про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» (2013 р.)). Головна увага акцентується на моральному вихованні засуджених, яке включає цілеспрямовану системну роботу педагогічного персоналу виправних колоній щодо формування у них системи моральних цінностей та бажання утверджувати їх в системі особистісних ставлень до навколишньої дійсності й самих себе. Наголошується на регулюючій функції моральності в системі суспільних відносин, на її значенні у формуванні світогляду особистості та ставленні до соціуму. Подається аналіз масових, групових та індивідуальних форм морального виховання засуджених. Обґрунтовується ефективність використання у сучасних умовах у виправних колоніях групових й індивідуальних форм морального виховання на протязі радянського періоду, де перевага надавалась індивідуальним формам. Характеризуються словесні методи – бесіда, пояснення, розповідь та лекція, як найбільш використовувані у моральному вихованні засуджених у виправних колоніях кінця ХХ – початку ХХІ ст. Їх дієвість доводиться зорієнтованістю на врахування індивідуально-психологічних, вікових, професійних, інтелектуальних особливостей особистості засудженого, його домінуючих потреб та потенційних можливостей морального становлення та розвитку.

Ключові слова: виховна робота, моральне виховання, моральні цінності, моральність, форми морального виховання, методи

морального виховання, засуджені, виправно-трудої колонії, виправні колонії.

The main approaches to the organization of educational work in domestic correctional colonies of the end of the XX – the beginning of the XXI century are considered in the article; its normative-legal basis is analyzed (Correctional Labor Code of Ukraine (1970); Criminal-Executive Code of Ukraine (2004)) and methodological support (Methodical recommendations on complex planning of educational work with convicts (1975), "Regulations on the organization of social, educational and psychological work with convicts" (2013). The main focus is on the moral education of convicts, which includes purposeful systematic work of pedagogical staff of correctional colonies on the formation of their system of moral values – and the desire to establish them in the system of personal attitudes to reality and themselves. Emphasis is placed on the regulatory function of morality in the system of social relations, its importance in shaping the worldview of the individual and attitude to society.

The analysis of mass, group and individual forms of moral education of convicts is given. The efficiency of using group and individual forms of moral education in correctional colonies in modern colonies in contrast to the Soviet period, where preference was given to individual forms, is substantiated. Verbal methods are characterized – conversation, explanation, story and lecture, as the most used in the moral education of convicts in correctional colonies of the late twentieth - early twentieth century. Their effectiveness is proved by the focus on taking into account the individual psychological, age, professional, intellectual characteristics of the convict's personality, his dominant needs and potential opportunities for moral formation and development.

Key words: educational work, moral education, moral values, morality, forms of moral education, methods of moral education, convicts, correctional labor colonies, correctional colonies.

УДК 37.015.31:17.022.1]:343.8(477)«195/20»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.6>

Купець О.М.,
аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних складних умовах військового протистояння російським агресорам для нашої держави надзвичайно важливим є забезпечення правопорядку на тих територіях, на яких не ведуться активні воєнні дії. Адже диверсійна робота громадян, яким притаманні аморальні цінності, спричиняє постійну загрозу відносно спокійному життю на цих українських теренах.

У певному сенсі небезпеку становлять особи, які вже скоїли злочин і відбувають покарання у відповідних установах, у тому числі й виправних колоніях. Тому сьогодні життєво необхідно утримувати злагодженість у їх діяльності, забезпечивши неможливість скоєння правопорушниками, які в них перебувають повторних злочинів. Що

більше з огляду на важливість захисту держави від загарбницьких дій Російської Федерації, слід утверджувати в них бажання керуватися у подальшому моральними нормами суспільного життя.

Отже, питання виховної роботи із засудженими в сучасних умовах постає надзвичайно актуальним, а особливо на часі – реалізація заходів пов'язаних із моральним вихованням. Адже останнє, на нашу думку, є основою виправлення правопорушника, основою його успішної реінтеграції в суспільство. Тільки такий підхід може забезпечити формування у злочинців моральних цінностей, визнання їх основою соціально прийнятих норм поведінки. А це, зі свого боку, сприяє зменшенню пенітенціарного рецидиву серед означених осіб після їх звільнення з місць позбавлення

та обмеження волі, залучення громадськості до сприяння реінтеграції звільнених правопорушників у соціум.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нами з'ясовано, що особливостям виховної роботи із засудженими присвячені наукові розвідки багатьох вітчизняних дослідників, зокрема Р. Безпальчої [2], І. Богатирьової, В. Виноградова [4], О. Дзюман [6], В. Дрижака, Л. Завацької, О. Лук'янчук, С. Лучко, Н. Мірошниченко [10], Н. Перкової [12], М. Рибак [13], С. Скоков [15], А. Степанюк, Г. Цибульської, І. Яковець та ін.

Скажімо, С. Скоков розглядає виховну роботу як "...систему педагогічно обґрунтованих впливів, спрямованих на корекцію поведінки засуджених з метою досягнення позитивних інтелектуальних, духовних і фізичних змін у розвитку їх особистості та усунення особистісних деформацій..." [15, с. 299].

Зі свого боку, О. Дзюман, під виховною роботою розуміє "...сукупність організаційно-правових, соціально-економічних та ідеологічних заходів, спрямованих на створення умов, що сприяють включенню засуджених у нормальну життєдіяльність на волі після відбуття покарання" [5, с. 34].

На думку М. Рибак, виховна робота серед осіб, які відбувають покарання передбачає єдність двох процесів: соціалізації, оскільки формується нова система норм і поглядів особи; та антисоціалізації, оскільки знищується колишня система антигуманних цінностей, норм, людських якостей [13, с. 6].

Як зазначає В. Виноградов, виховну роботу слід розпочинати вже з першого дня перебування засудженого у виправній установі. Адже ресоціалізація осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, охоплює цілу систему послідовних етапів, культурно-виховних заходів, що позитивно відображають дію й результати суб'єктивно-особистісного виховання засудженого, а також ефективність реабілітаційно-виховної роботи [4, с. 186].

Науковиця Н. Перкова, провівши дослідження серед жінок, які відбувають покарання у виправних колоніях, важливим фактором їх ресоціалізації також визначає виховну роботу. А серед її складових дослідження особливо увиразнює релігійно-моральне виховання, під яким розуміє "...підтримку засуджених у дотриманні всіх канонів їх віросповідань, гуманне ставлення персоналу виправних колоній до них як до осіб, що володіють необхідним моральним потенціалом, аби стати повноцінними громадянами суспільства" [12, с. 77].

Окрім Н. Перкової, провідну роль морального виховання як компонента виховної роботи з неповнолітніми засудженими підкреслювали П. Вівчар, С. Дем'янчук, О. Караман [8], П. Лосик, Г. Потанін. Зокрема перелічені науковці вивчали питання, які

стосуються обумовленості перспектив та життєвих цілей осіб, позбавлених волі, ступенем їхньої моральної занедбаності; а також аналізували специфіку формування гуманної спрямованості особистості неповнолітнього ув'язненого тощо.

Актуальність і водночас недостатня розробленість розглядуваної проблеми й зумовили вибір теми нашої статті, **метою** якої є визначення форм та методів здійснення морального виховання засуджених у виправних закладах України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зазначимо, що основні підходи до організації виховної роботи із засудженими мають у вітчизняних пенітенціарних закладах вагоме правове підґрунтя. Так, у радянський період вони були нормативно закріплені у Виправно-трудоному кодексі України (1970 р.). У ньому зокрема виховна робота визначалася як один із засобів виправлення й перевиховання засуджених (стаття 7), а її завданнями проголошувалися спрямованість на виховання у засуджених чесного ставлення до праці, до точного виконання законів, бережливого ставлення до державної власності, а також на підвищення їх свідомості і культурного рівня (стаття 55). Щодо основних форм та методів виховної роботи із засудженими, які є предметом нашої наукової розвідки, то у статті 56 Виправно-трудоного кодексу України визначалися такі: "...індивідуальна робота, яка проводиться на основі вивчення особи кожного засудженого з урахуванням вчиненого ним злочину, віку, освіти, фаху та інших обставин, що характеризують засудженого; агітаційна, пропагандистська та культурно-масова робота; правове виховання" [9]. Крім того, у кодексі конкретизувалося, що "...у тюрмах і приміщеннях камерного типу виправно-трудоних колоній виховна робота проводиться головно по камерах" [9].

Як бачимо, основною формою виховної роботи в установах виконання покарань радянського періоду, в тому числі й виправно-трудоних колоніях, була індивідуальна, хоча мали місце і групова та масова форми, а серед методів впливу на ув'язнених переважали агітація і пропаганда, що ґрунтувалася на комуністичній ідеології; а також переконання у важливості дотримання норм і законів суспільного життя тощо. До речі, зауважимо, що для радянської доби постійною та визнаною практикою слугувало видання методичних рекомендацій із різних напрямів роботи із засудженими, в тому числі – і з морального виховання. Усі труднощі з означеної проблеми, з якими стикалися працівники виправних закладів, з часом урегульовувалися у відповідних нормативних чи методичних документах. До прикладу, доречно згадати Методичні рекомендації з комплексного планування виховної роботи із засудженими (1975 р.), Методичні рекомендації з організації

позакласної виховної роботи з учнями-засудженими у загальноосвітніх школах (1976 р.), Методичні рекомендації з організації роботи з особами, які відмовляються від суспільно корисної праці у виправно-трудовах установах (1976 р.), Методичні рекомендації з організації морального виховання засуджених до позбавлення волі (1977 р.), Методичні рекомендації з диференційованого підходу до засуджених молодіжного віку при організації їх перевиховання (1977 р.), Методичні рекомендації з вивчення малих груп засуджених (1978 р.) та багато інших [5].

Сучасна нормативно-правова база організації виховної роботи із засудженими у вітчизняних виправних колоніях, передовсім ґрунтується на основних положеннях Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) (2021 р.). Зокрема у ньому у статті 124 визначено такі основні напрями соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі: моральний, правовий, трудовий, естетичний, фізичний, санітарно-гігієнічний а також інші види виховання, що сприяють становленню чітких моральних орієнтирів ув'язнених відповідно до правових норм і вимог суспільно корисної діяльності. Щодо форм і методів, то у КВК України наголошено, що соціально-виховна робота із засудженими організовується в індивідуальних, групових та масових формах на основі психолого-педагогічних принципів і методів [9].

Зазначимо, що вибір форми виховної роботи насамперед залежить від кількості правопорушників, які можуть взяти у ній участь, а також від їхньої їх зацікавленості тематикою запропонованої форми. Найбільш поширеною серед засуджених у вітчизняних установах виконання покарань визнано групову форму виховної роботи, що передбачає розподіл ув'язнених на групи для реалізації однакових або різних завдань морального плану. Це зумовлено низкою чинників, головно специфікою організації процесу виконання покарання у виді позбавлення волі, що виявляється у постійному перебуванні утримуваних осіб у складі певних груп (загонів, бригад). Крім того, має значення і нормований штатний розклад пенітенціарного закладу, відповідно до якого один працівник соціально-виховної служби вимушений опікуватися (за найкращих обставин) 70–100 засудженими одночасно.

Безперечно, групові форми виховної роботи великою мірою сприяють моральному розвитку особистості і дають змогу урахувати індивідуальні особливості засуджених упродовж формування гуманних цінностей у них. Такі форми роботи є ефективним засобом морального виховання, що уможливує подальше функціонування індивіда в соціумі. Під час групового виховного впливу створюються належні умови для формування та розвитку моральних якостей ув'язнених,

їхніх здібностей до саморегуляції, становлення міжособистісних взаємовідносин на основі загальнолюдських вартостей. Крім того, групові форми роботи сприяють підвищенню мотивації засуджених до засвоєння моральних правил та норм життя, формуванню необхідних гуманних моральних цінностей [10, с. 26].

Аби групові форми виховної роботи виявилися реально ефективними, слід дотримуватися певних правил їх організації. Передовсім це стосується порядку розподілу засуджених на групи, оскільки при цьому мають братися до уваги, насамперед, їхні індивідуальні особливості, а також чисельність такої групи (психологічними дослідженнями доведено, що комфортний мікроклімат для розумової діяльності створюється у групах із 4–6 осіб) [4, с. 187]. Загалом аналіз розглядуваної групової роботи дав змогу науковцям виокремити п'ять ключових елементів, необхідних для її ефективної організації: позитивний взаємозв'язок, індивідуальна відповідальність, стимулююча взаємодія, тотожні соціальні навички, процес групової роботи [4, с. 188].

Зазначимо, що поряд із груповими у вітчизняних виправних колоніях успішно використовуються й масові форми морального виховання. Вони є менш ефективними, оскільки передбачають проведення заходів одночасно з усіма засудженими установи, але все ж потрібними. Серед них найбільш поширені богослужіння, концерти і показ відеофільмів на релігійну тематику тощо. У рамках масових форм морального виховання використовують такі методи і прийоми, як колективні бесіди, лекції на релігійну й моральну тематику.

Масові форми виховної роботи необхідно організовувати в єдиному темпі та більш-менш рівномірно впливати на всіх учасників, високу активність яких, проте, надзвичайно складно забезпечити. Такі труднощі, як правило, спричинені тим, що в довільно сформованій лише на основі однієї ознаки – факту перебування в пенітенціарній установі – загальній масі засуджених існують істотні численні відмінності осіб за наявними можливостями сприймати подібні форми впливу. Упродовж усієї масової роботи виховник має намагатися згуртувати колектив, перетворити його на працездатний, проте високої активності дій, як правило, досягти не вдається. Доводиться констатувати, що масова форма виховної роботи, зокрема її темп, обсяг і рівень складності, так званого абстрактного середнього засудженого. Саме тому від масової діяльності завжди “потерпає” певна частина її учасників. Не можна не наголосити й на її обмежених можливостях стосовно реалізації і спілкування ув'язнених.

Як суттєву особливість масової форми виховної роботи слід виокремити те, що від зусиль одного з її виконавців не залежать результати

діяльності всіх інших. У будь-яку хвилину хтось із учасників такої роботи може самоусунутись від участі в ній, і це зовсім не вплине на решту. Незважаючи на вказані недоліки, усе ж масова виховна робота із засудженими незамінна в ряді випадків, оскільки дає змогу відразу “донести” нову інформацію до значної кількості учасників. Як стверджують фахівці, найменш ефективним є використання масової форми роботи з метою контролю й оцінювання наявних змін у моральному розвитку правопорушників [7, с. 42].

Максимально дієвими вважаємо індивідуальні форми морального виховання засуджених. Власне вони уможливають суттєвий позитивний вплив на кожного ув'язненого з урахуванням рівня його морального розвитку та специфічних особистісних властивостей.

На нашу думку, при обранні конкретної форми виховної роботи із засудженими до позбавлення волі передовсім слід орієнтуватися на ту мету, яку можна зреалізувати з її допомогою щодо їх морального розвитку. Для цього спочатку доцільно визначити мотиви аморальних дій злочинців, наявними у них проблемами і прогалинами у моральному становленні особистості, потенціями їх морального розвитку та особливостями внутрішніх характеристик. Усі ці дані, отримані під час психологічної та виховної роботи, мають слугувати своєрідною базою для обрання необхідних методів і форм останньої.

Як стверджують фахівці на підставі аналізу планів виховної роботи із засудженими, найпоширенішими методами морального виховання правопорушників у вітчизняних виправних колоніях є словесні методи: бесіда, пояснення, розповідь та лекція. До речі, всі вони активно використовуються в масових, групових та індивідуальних формах виховної роботи із позбавленими волі.

Як відомо, бесіда – це живе спілкування зі співрозмовником задля повідомлення нових фактів, а також їх обговорення. Вона є оптимальним методом для накопичення знань про особистість та індивідуальні особливості засудженого (у нашому контексті) з метою подальшого морального впливу на нього. При цьому в індивідуальній роботі із правопорушником найбільш поширена бесіда вільного типу, яка завжди орієнтована на конкретну особистість. Така розмова дає змогу отримати безліч даних не тільки прямим, а й непрямым шляхом, а також відрізняється сильним психотерапевтичним змістом.

Основними психологічними характеристиками аналізу ситуацій спілкування при проведенні індивідуально-виховної бесіди із засудженим у діяльності співробітника є переплетення офіційних норм моральної поведінки та неформальних правил. Причому відносини учасників бесіди регламентуються по-різному: діяльність

співробітника – нормами права, а інших осіб (засуджених) – лише їх особистими, часто аморальними інтересами, хоча такими вони, як правило, їх не вважають [7, с. 123].

Однак практика проведення бесід є доволі суперечливою. З одного боку, персонал визнає, що успіх бесіди з правопорушником багато в чому залежить від того, яке враження складається у нього про виховника. Останньому необхідно вміти виражати своє співчуття до невдач засудженого, залишаючись при цьому насамперед уважною й доброзичливою людиною, а не тільки суворим педагогом. Співробітник колонії має виявляти максимум терпіння та віри в перемогу добра. З іншого боку – на думку багатьох практичних працівників пенітенціарних установ, бесіда залишається найбільш використовуваним методом виховної роботи із засудженими [4, с. 187].

Як наголошують фахівці, для забезпечення ефективності виховного впливу бесіди необхідна наявність ґрунтовної фахової підготовки у галузі педагогіки та психології, що передбачає високий професіоналізм не тільки в індивідуальній роботі із правопорушниками, а й у груповій та масовій.

Ще одним дієвим методом морального виховання засуджених у вітчизняних виправних колоніях є пояснення як вербальний спосіб впливу на особистість. Ефективне використання методу пояснення передбачає реалізацію низки чинників, а саме: докладного й чіткого формулювання завдання морального виховання, сутності морально-етичної проблеми, яка обговорюється; послідовного розкриття причинно-наслідкових зв'язків; наявності переконливих прикладів, аргументів і доказів; застосування порівняння, зіставлення, аналогії, бездоганної логіки викладу тощо. У сучасній практиці виконання кримінальних покарань пояснення використовується зазвичай у контексті вказівки на аморальну поведінку ув'язнених [5, с. 162].

Серед методів морального виховання засуджених значущою постає і розповідь. Це монологічний виклад матеріалу, який використовується для послідовного й емоційного повідомлення інформації про норми загальнолюдської моралі. Розповідь як метод включає певні прийоми: міркування, акцентування уваги, аналіз фактів, прикладів, пояснення окремих зв'язків між нормами і правилами поведінки. Але якщо аналіз фактів, зв'язків і прикладів під час розповіді забезпечує усвідомлення особами основного змісту матеріалу, то можна стверджувати про “перехід” цього прийому у пояснення [7, с. 123]. Розповідь є ефективним методом, коли виникає потреба на прикладі пояснити певні шляхи розв'язання конкретної морально-етичної проблеми. Позитивні результати розповіді як методу впливу на особу визнавалися й у добу колишнього СРСР. Так, в установах

виконання покарань рекомендувалося проводити зустрічі засуджених із героями, передовиками виробництва, письменниками та іншими видатними особами, що могли розповісти про численні позитивні практики моральності, громадянськості чи патріотизму [5, с. 160]. Тобто розповідь як метод виховної роботи є достатньо ефективною, оскільки безпосередньо закарбовується у свідомості ув'язнених, а це передбачає поширення її застосування.

Лекція як усний виклад інформації характеризується великим обсягом, складністю логічних побудов, сконцентрованою інтелектуальних образів, доведень і узагальнень. Лекція триває достатньо довго, а її предметом здебільшого є опис складних систем, явищ, об'єктів, процесів, наявних між ними зв'язків і причинно-наслідкових залежностей. Очевидно, цей метод виховної роботи доцільний лише в тих групах засуджених, які вже мають необхідний для сприймання й осмислення інформації лекцій рівень підготовки. Виокремимо основні умови ефективного проведення лекції: складання конкретного плану; повідомлення правопорушникам теми, мети і завдань; логічний та послідовний виклад змісту: проблемність та емоційність викладу; гнучке управління розумовою діяльністю суб'єктів її сприйняття; запис основних положень; використання наочності [2, с. 64]. Лекції залишаються у вітчизняних колоніях найбільш поширеним методом виховної роботи: їх проведення передбачається окремим планом та встановлюється відомчими вказівками з питань організації роботи із засудженими.

Для підвищення результативності застосування такого методу виховної роботи, як лекції, видається доцільним забезпечити їх реальність та відповідність складу й потребам колективу ув'язнених. При цьому основна увага має приділятися спрямованості обраної тематики на створення умов для виправлення й ресоціалізації позбавлених волі, а також ґрунтовності й об'ємності інформації, яку потрібно "донести" до них.

Висновки. На основі опрацьованої наукової літератури доходимо висновку, що до основних форм роботи із засудженими у вітчизняних виправних колоніях належать: масові, групові та індивідуальні, а до методів – бесіда, пояснення, розповідь і лекція. Щодо їх обрання в тому чи тому випадку, то воно головним чином залежить від мети і завдань морального впливу на позбавлених волі у конкретній ситуації. Однак перевагу слід усе ж таки надавати груповим та індивідуальним формам, що є більш ефективними для "адресного" впливу на особу, оскільки вони більш орієнтовані на врахування індивідуально-психологічних, вікових, професійних, інтелектуальних особливостей особистості засудженого, його домінуючих потреб та потенційних можливостей морального розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараш Є. Організаційно-правові засади соціально-виховної роботи із засудженими до довічного позбавлення волі. *Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні* : матеріали круглого столу (м. Біла Церква, 11 груд. 2008 р.). Біла Церква : БУППП ДПТС України, 2008. С. 7–9.
2. Безпальча Р. Технології роботи з ув'язненими. Київ : Главник, 2007. 112 с.
3. Ветошкин С. Пенитенциарная педагогика в теории и практике : монография. Москва : МГСУ «Союз», 2001. 240 с.
4. Виноградов В. Педагогические аспекты социальной работы с осужденными в исправительном учреждении. *Социальная работа в свете новых Европейских пенитенциарных правил*: теория и практика : сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (Вологда, 23–24 апр. 2007 г.). Вологда : ВИПЭ ФСИН России, 2007. С. 185–189.
5. Воспитательная работа с осужденными : сб. док. в помощь нач. отряда и воспитателю / сост. : И.С. Москалюк, Д.В. Малышев, Б.Л. Шабельский. Киев : РИО МВД СССР, 1981. 426 с.
6. Дзюман О. Проблеми реалізації соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань. *Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 21 груд. 2006 р.). Чернігів, 2007. С. 34–36.
7. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : монографія / А. Степанюк, І. Яковець, О. Лисодєд та ін. ; за заг. ред. А. Степанюка. Харків : Кроссруд, 2011. 326 с.
8. Караман О. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Соціальна педагогіка* : теорія та практика. 2011. № 2. С. 65–74.
9. Кримінально-виконавчий кодекс України. Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
10. Мірошниченко Н. Особливості застосування технологій виховної роботи із особами, засудженими до довічного позбавлення волі. *Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні* : матеріали круглого столу (Біла Церква, 11 груд. 2008 р.). Біла Церква : БУППП ДПТС України, 2008. С. 24–28.
11. Основні положення про організацію соціально-психологічної роботи із засудженими до позбавлення волі : зб. метод. док. / уклад. : С. Скоков, О. Янчук, Ю. Олійник. Київ : Упр. вихов. та соц.-психол. роботи зі спецконтингентом Держ. департаменту України з питань виконання покарань, 2000. С. 15–24.
12. Перкова Н. Гендерні аспекти виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Соціально-виховні та психологічні аспекти діяльності пенітенціарного персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі в Україні* : матеріали круглого столу (м. Біла Церква, 11 груд. 2008 р.). Біла Церква : БУППП ДПТС України, 2008. С. 75–82.
13. Рыбак М. Правовые вопросы политико-воспитательной работы с лицами, отбывающими наказа-

ние в исправительно-трудовых учреждениях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715; Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курского. Саратов, 1972. 20 с.

14. Скіць А. Технологічні аспекти соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Теорія виховання*. 2011. № 13. С. 132–136.

15. Скоков С. Соціально-виховна робота як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. *Інформаційний бюлетень за матеріалами курсу підвищення кваліфікації резерву кадрів на посади начальників органів та установ виконання покарань кримінально-виконавчої системи України*. Біла Церква : КОІПОПК, 2004. С. 298–303.